

5. Герд А. С. *Метаязык современной лексикографии* / А. С. Герд // Вестник ВГУ. Серия : Гуманитарные науки. – 2004. – № 2. – С. 33–40. 6. Герд А. С. *Научное знание и система языка* / А. С. Герд // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. – Сер. 2. – Вып. 1 (№ 2). – 1993. – С. 30–34. 7. Иванов А. В. *Метаязык фонетики и метрики : Монография* / А. В. Иванов. – Архангельск: Поморский государственный университет, 2004. – 342 с. 8. Иващенко В. *Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики* / Вікторія Иващенко // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2006. – Вип. 14. – С. 148–162. 9. Огієнко І. І. *Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її* / Іван Огієнко. – К. : Друкарня І-ї Київської Друк. спілки, 1908. – 79 с. 10. Слюсарева Н. А. *Терминология лингвистики и метаязыковая функция языка* / Н. А. Слюсарева // Вопросы языкознания. – 1979. – № 4. – С. 69–76.

УДК 811.161.2'273.46:34

Ірина Кочан

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИКИ

© Кочан І. М., 2014

У статті здійснено огляд наукових праць, спрямованих на дослідження мови правничої сфери, яка охоплює загальнотеоретичні проблеми юридичної термінології, питання її історії, формування та становлення, точність і нормативність окремих термінів, а також мовні особливості окремих правничих терміносистем.

Ключові слова: українська мова, термін, юридична термінологія, лінгвістика.

The article presents an overview of scientific works devoted to the study of the language of juridical field that covers general theoretical problems of juridical terminology, its history, formation and development issues, precision and normativity of separate terms and also linguistic features of separate juridical terminology.

Keywords: Ukrainian language, term, juridical terminology, linguistics.

Правознавство як одне з підрозділів наукової сфери має свою мовну специфіку, оскільки охоплює низку самостійних наукових галузей та практичних дисциплін. Це слово позначає поняття державного устрою, конституційне, цивільне, сімейне, трудове, адміністративне, кримінальне, житлове, господарське, фінансове та процесуальне (цивільне, кримінальне) тощо право. І кожен із названих розділів має низку своїх підрозділів, які нерідко існують як самостійні дисципліни, що послуговується своїм дещо відмінним термінологічним апаратом.

Кожна із цих правових галузей має свою мовну, логічну та графічну основи. Мовна основа повинна бути точною, простою й зрозумілою. Однозначність і максимальна точність інформації в правових актах досягається за рахунок логічної послідовності викладення думки, її смислової завершеності, використання єдиних способів формулювання приписів, використання термінів з чітким та строго визначеним змістом, визначення слів та виразів у прямому й безпосередньому їхньому значеннях.

Мета статті – проаналізувати праці, присвячені різним аспектам дослідження правничих терміносистем, що публікувалися в термінологічних наукових збірниках «Українська термінологія і сучасність» та «Проблеми української термінології» за період 2000–2013 рр.

Актуальність обраної теми зумовлена відсутністю узагальненого огляду лінгвістичних праць, спрямованих на дослідження фахової лексики правничої сфери.

Гортаючи сторінки наукових збірників, можна виокремити наукові публікації, присвячені як загальнотеоретичним проблемам правничої термінології, так і суто фаховим особливостям тієї чи іншої галузі юриспруденції.

Загальнотеоретичні проблеми правничої термінології розглянуто в дослідженні Н. Артикуци. Наталія Артикуца в статті «Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію» постулює, що *«юридичний термін є одиницею термінологічної системи права, через яку входить до загального термінологічного фонду національної мови»*. У цій статті автор чітко розмежовує термінологію, номенклатуру і професіоналізми. Так, на її думку, термін від загальновживаних слів відрізняють такі ознаки, як: системність, точність, прагнення до однозначності, відносна незалежність від контексту, наявність дефініцій, функцій на усталеність, конвенціональність, офіційність, стандартизованість, лаконічність, суворості нормативності, стилістична нейтральність, відсутність експресивності, коректність. До номенклатури, або системи специфічних назв конкретних правових об'єктів, вона зараховує: назви державних і міжнародних органів, установ і організацій, посад, документів, держаних нагород, а до професіоналізмів – напівофіційні слова, сферою уживання яких є усне побутово-професійне мовлення [1, с. 84–86]. Виокремлює авторка й нові напрями, такі як **юридична термінографія** (самостійний науковий напрямок, що має на меті повну інвентаризацію, опис і впорядкування юридичної термінології) та **юридичне термінознавство** (розробляє загальнотеоретичні питання терміна, термінології терміносистеми права, визначає ключові поняття і категоріальний апарат своєї галузі) [1, с. 89].

Історичні аспекти формування та становлення термінології права були в полі зору багатьох науковців. Так, про умови, шляхи та способи формування української юридичної термінології, зафіксовані в західноукраїнських джерелах середини XIX ст., пише Михайло Паночко. У центрі його уваги став «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» (1893) Костя Левицького. Автор публікації стверджує, що ця праця стала однією з перших спроб фіксації та узаконення вживання українських правничих термінів. М. Паночко робить екскурс і в інші лексикографічні праці правничого спрямування, а також огляд тогочасних збірників та урядових видань піддавстрійської України. Важливою рисою цього словника було те, що він містив не лише західноукраїнські слова, а й велику кількість термінів, що вживалися в східних областях України, а також низку польських, німецьких запозичень. До чужомовних слів К. Левицький добирає національні відповідники: *адвокат – правотар, каса – скарбниця, скарбона, фабрика – вирібня* тощо [10, с. 153–156].

Термінологію конституційного права лише починають досліджувати. В історичному аспекті до неї підійшла Ірина Фаріон. Вона зосередила увагу на «Конституції Пилипа Орлика 1710 року» крізь призму її базових когнітивних термінів». Детально схарактеризувавши цей унікальний документ, місце його зберігання, авторка зупинилася на таких термінах як: *конституція, договір, постановлене, природне право, справедливість та право, право людське та природне, стародавнє право, «права на вольности»* тощо. В кінці статті І. Фаріон робить висновок, що базові юридичні терміни є виявом традиційно прогресивної правосвідомості нашого народу та яскраво вираженої ідентичності [17, с. 125–131].

Про функціонування лексики кримінального права в писемних пам'ятках Київської Русі пише Лада Василькова. Зокрема в «Повісті временних літ», а також у текстах русько-візантійських договорів, що уособлюють міжнародні правові акти, а також «Руської правди» вона знайшла цілу низку термінів на позначення вбивства, крадіжки, майнових злочинів, різних видів покарань тощо. Авторка публікації констатувала, що частина таких слів є і сьогодні в мові правників. Однак поняття «злочин» і «кара» в сучасному розумінні на той час ще не сформувалися [2, с. 87].

Лінгвістичні особливості правничих термінів описували Г. Онуфрієнко, Н. Руколянська.

Зокрема Галина Онуфрієнко зупинилася на синтагматичних властивостях гібридних дериватів у правничій термінології. На її думку, «саме слова-гібриди (терміни, яких утворено із генетично різнорідних елементів) стають однією з найяскравіших прикмет лексичного й словотворчого націо-

нального простору нашого часу» [9, с. 375–379]. Особливо таке явище спостерігаємо у термінах-словосполученнях, на зразок: *валютне законодавство, конституційний закон, апеляційний суд* тощо). Вони уособлюють принципи актуальності, доцільності, аналогічності.

Н. Руколяньська досліджувала іменникові композити в правничій термінології. Вилучивши методом суцільної вибірки 60 складних юридичних терміноодиниць на кшталт: *злочинець, самогубець, правотворець, правочин* тощо та детально описала їхні моделі та парадигматичні відношення на рівні лексики [13, с. 371–374].

Звертаються дослідники й до точності *окремих термінів*, їх етимології, доцільності уживання в сучасних терміносистемах.

Про державу і право в сучасній українській термінології розмірковує Ярослав Ісаєвич. Він зупинився на лексемах *універсал, державна скарбниця, Генеральний суд УНР, генеральний писар УНР*, на військових рангах і званнях: *козак, ройовий, чотовий, бунчужний, осавул, значковий*, а також на деяких сучасних номенах: *Верховна Рада, державна адміністрація, Служба безпеки України* та ін., намагаючись вникнути в їхню етимологію, прослідкувати шлях входження в мову, а також висловлює деякі власні міркування з приводу доцільності уживання таких термінів [7, с. 105–109].

Проблемних аспектів української правничої термінології та її актуальних ресурсів торкнулася Антоніна Токарська. Її увагу привернули терміни міжнародного права, що мають ряд лексичних відповідників, серед них терміносполука «торгівля жінками». Авторка публікації зіставляє цей термін з його аналогами в німецькій, англійській та французькій мовах і пропонує свій варіант такого терміна в українській терміносистемі для уніфікації і правильного. Однозначного сприйняття правничого тексту [16, с. 383–385].

Окремі терміни правничої сфери описували: Лада Василькова («право», «закон»), А. Токарська (слова з компонентом «право»), Оксана Бень («міжнародне право»), Світлана Толста («влада»).

Про паралельне вживання в українській мові термінологічних дублетів «карний» – «кримінальний» йдеться в дослідженні Сергія Снігура. Вживання обох термінів автор розглядає на матеріалі нефахових текстів на правничі теми, надрукованих у періодиці. Запропоновано на означення понять *злочинності, протиправності діяння, учиненого проти життя і майна* вживати термін «**кримінальний**», а на означення осіб, дій тощо, пов'язаних із розслідуванням і покаранням таких злочинців, – «**карний**» [15, с. 199–202].

Адам Гожий окреслив проблему руйнівної дії недосконалих законодавчих визначень термінів. Він зосередив увагу на терміні «*моніторинг*» і розкрив його тлумачення в різних законодавчих актах України, зокрема у «Земельному кодексі України» та у ст. 54 Закону України «Про охорону земель». Він доводить спотворене тлумачення цього терміна в державних документах, що тягне за собою неправочинні дії, які призводять до виникнення негативних явищ і процесів у багатьох галузях державного управління й господарювання в Україні [5, с. 99–101].

Оскільки правознавство охоплює й узагальнює кілька самостійних юридичних галузей (вони перелічені на початку), то ми й спробуємо показати, наскільки охоплені вони лінгвістичними дослідженнями і в якому ракурсі.

Про сучасну українську *криміналістичну та кримінально-процесуальну термінологію* писали: Олексій Гумін, Романа Сибірна, В'ячеслав Сас, Людмила Сергієчко, Олена Устюгова, Наталія Хмельовська. У своїй розвідці вони поставили проблему уніфікації та універсалізації цієї терміно-системи, окрім того, зазначили, що сьогодні вкрай необхідно забезпечити відповідність цих термінів і понять кримінальному та кримінально-процесуальному законодавству, а також світовому рівневі розвитку юриспруденції [6, с. 386–389].

Мова кримінального права була в полі зору таких дослідників, як Лада Василькова, Людмила Гапонова, Наталія Руколяньська та ін.

Лада Василькова проаналізувала синонімію як вияв системності лексики кримінального права. Вона зокрема наголошує, що в сучасній лексикології можна виділити три основні підходи до вивчення синонімії: денотативний (*нерозкритий – розслідуваний злочин – злочин з матеріальним складом;*

службові – посадові злочини); сигніфікативний (непокора – невиконання наказу); угін (захоплення) транспортного засобу – незаконне заволодіння транспортним засобом) тощо; структурний, до якого належать різноструктурні одиниці: слово – словосполучення: непокора – невиконання наказу тощо. Виявлено й варіанти: фонетичні (самовбивство – самоубивство); словотворчі (хабароодержувач – хабарник) [3] (щодо останнього прикладу, то тут явні словотвірні синоніми, а не варіанти (І. К.). Питання синонімії вона торкається також у статті «Привативно-еквіполентні відношення в лексиці кримінального права», у якій йдеться про чотири основні типи опозиції: нульову (повна синонімія), привативну (гіпонімія, квазіантонімія), еквіполентну (часткова синонімія, відношення співгіпонімів, антонімія), диз'юнктивну (асоціативна полісемія, омонімія) [4, с. 98–100].

Наталія Руколяньська розглянула й гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права. Вона виявила закономірності й специфіку цих відношень, визначила характер семантичних зв'язків, встановила способи їх вираження та активність у межах досліджуваної термінології. У статті виокремлено 7 груп лексичних одиниць, між якими виникають рухомі межі: основні, похідні, композити і терміносполуки, базові, залучені, загальнонаукові, широкої семантики. Гіперо-гіпонімічні відношення досліджено за трьома параметрами в їх логічному взаємозв'язку: квалітативному, квантитативному та функційному [11, с. 118–120]. Наталія Руколяньська дослідила дві ключові лексико-семантичні групи в термінології кримінального права сфери її функціонування: «суб'єкт злочинної діяльності», «дія, процес», визначила способи творення іменникових термінів у межах обстежених лексико-семантичних груп, ядерні і периферійні, активні й продуктивні словотвірні моделі [14, с. 233–236].

Про варіантність термінолексем кримінального права в міжкультурній комунікації пише Богдана Юськів. Вона застерігає, що методично грамотно диференціювати у двох мовах термінолексемі кримінального права можна різними способами: 1) за асоціативним спонуканням до розрізнення за опорним словом; 2) за семантичним наповненням; 3) за співвіднесеністю до понять іншої (матірної) мови; 4) за морфологічними ознаками. І подає приклади перекладу окремих англійських термінів кримінального права українською мовою.

Проблемні питання термінології і мови Закону (на матеріалі Кримінального Кодексу України) розглянула Тетяна Космеда. Вона зокрема зазначила, що мистецтво законодавця полягає в тому, щоб правильно створити «юридичний світ» – словесно-символічну реальність, у межах якої визначено рівний ступінь свободи суб'єктів, визначити форми поведінки та встановити принципи розв'язання суперечливих питань. Оскільки цей «світ права» віддзеркалюють слова, то і словесні технології мають важливе значення для правотворчості. Авторка розглядає правомочність уживання таких термінів як *угон*, *з'явлення*, *діяння* та інші [8, с. 108–110].

Марія Шевченко з Одеси аналізує термінологію **цивільного** права в Статутах Великого князівства Литовського (XVI ст.) Дослідниця зокрема зазначає, що в полі її зору були Статути 1529, 1566 та 1588 рр. Значення Статутів визначають не лише їхній зміст, але й те, що вони вплинули на подальший розвиток законодавства в Україні, Московській державі, а згодом – у Російській імперії. Вивчення правничих термінів у цих документах потрібне для правильного прочитання та розуміння відповідного тексту, для розкриття мовного багатства досліджуваного періоду, а також для пізнання прихованих таємниць семантичних структур різних слів, що, у свою чергу, дає можливість описати шляхи формування терміносистем української мови, вказати на джерела виникнення термінів, показати, що термінологічні системи не лише правознавства, а й діловодства, суспільно-політичних, економічних наук, культури, релігії, духовного життя, галузей виробництва зароджувалися в давнину й мають свою конкретну національну основу та історичну тяглисть [21, с. 135–138]. У неї є також публікації, присвячені антонімії в організації лексико-семантичних відношень терміносистеми цивільного права. Вона дійшла висновків, що антонімія в термінології цивільного права є досить поширеним явищем, але, на відміну від інших терміносистем, тут переважає словотвірна антонімія. Авторка виявила контрарні, комплементарні та векторні антоніми, які виявляються не лише між

однослівними одиницями, а й багатослівними. Окрім того, антонімія цивільного права сприяє системності термінів [19, с. 137–141].

В окремії публікації М. Шевченко розглянула проблему синонімії в українській термінології цивільного права, проаналізувала семантичну й структурно-граматичну особливості термінологічних синонімічних об'єднань на матеріалі Цивільного кодексу України [22, с. 227–232]. Дослідниця не оминула увагою й речове право. У публікації «Структурне моделювання сучасної терміносистеми українського речового права» вона тлумачить термін «речове право» як право, що забезпечує задоволення інтересів правомочної особи шляхом безпосереднього впливу на річ, що є у царині її господарського відання і окреслює термінологічну базу цієї правничої галузі. М. Шевченко виокремила продуктивні моделі термінів, зібравши їх із Цивільного кодексу України, а також із найновіших підручників з цивільного права України. Дійшла висновку, що кожен термін речового права має певне місце в межах терміносистеми. Послугуючись такими термінами треба створювати тексти законів, зміст яких буде зрозумілим не лише фахівцям, а й пересічним громадянам.

Термінологія *судової медицини* лише нещодавно привернула увагу дослідників-лінгвістів. Так, Зоя Хоміцька звернулася до етимології деяких термінів судової психіатрії: *меланхолія, манія, френія, параноя, епілесія*, вона простежила авторство окремих термінів. Так, слово *астенія* увів англійський психіатр Джон Броун у XVIII ст., а термін «шизофренія» приписують шведському лікарю Блейлеру (кінець XIX – поч. XX ст.). Авторство терміна «неврастенія» приписують американцю Берду. Він придумав його у XIX ст. В окремих термінах судової психіатрії відбилися народні марновірства і забобони, найбільш яскраві симптоми душевних хвороб реальних людей, характери літературних героїв – від античності до наших днів [18, с. 179–182].

До нових галузей права, а саме до термінології *спортивного права* звернулася Ірина Процик. Узявши за основу «словник термінів зі спортивного права» Анни Бордюгової, що вийшов у 2007 році, І. Процик покласифікувала ці терміни на тематичні групи та розглянула їх за структурою [11, с. 171–175].

Висновки. Таким чином можемо констатувати, що, незважаючи на значну кількість мовознавчих досліджень терміносистем різних галузей права, юридична мова залишається ще недостатньо дослідженою. Не усі її підсистеми потрапили в поле зору науковців-лінгвістів. А оскільки правнича мова репрезентує гуманітарний підстиль української наукової літератури, здійснити це вкрай потрібно. Адже науковий стиль – це той фундамент, на якому будується наша наука. А на сучасному етапі наукового розвитку нерідко спостерігаємо накладання наук, поєднання з між собою, скажімо, економіки і юриспруденції, журналістики і права, медицини і права тощо. Отже, поле наукових дослідження у багатьох місцях ще не оране і чекає на своїх орачів.

1. Артикуца Н. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію / Наталя Артикуца // *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. – Вип. 6. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 84–89.
2. Василькова Л. Функціонування лексики кримінального права в писемних пам'ятках Київської Русі / Лада Василькова // *Українська термінологія і сучасність*. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 84–85.
3. Василькова Л. Лексика на позначення правових відносин / Лада Василькова // *Українська термінологія і сучасність*. – 2001. – Вип. 4. – С. 34–37.
4. Василькова Л. Привативно-еквіполентні відношення в лексичі кримінального права / Лада Василькова // *Українська термінологія і сучасність*. – 2003. – Вип. 5. – С. 98–100.
5. Гожий А. Руйнівна дія недосконалих законодавчих визначень термінів / Адам Гожий // *Проблеми української термінології* : зб. наук. пр. учасників XII Міжнар. наук. конф., Львів 2012. – С. 99–101.
6. Гумін О. Сучасна українська криміналістична та кримінально-процесуальна термінологія / Олексій Гумін, Романа Сибірна, В'ячеслав Сас, Людмила Сергієчко, Олена Устюгова, Наталія Хмельовська // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. – 2002. – № 453. – С. 386–389.
7. Ісаєвич Я. Держава і право в сучасній українській термінології / Ярослав Ісаєвич // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. – 2005. – № 538. – С. 105–109.
8. Космеда Т. Термінологія і мова Закону: проблемні питання (на матеріалі Кримінального Кодексу України) / Тетяна Космеда // *Українська*

термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Вип. 7. – К., 2007. – С. 108–110. 9. Онуфрієнко Г. Синтагматичні властивості гібридних дериватів у правничій термінології / Галина Онуфрієнко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2000. – № 402. – С. 375–379. 10. Паночко М. Витоки української правничої термінології в Галичині: «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» (1893) Костя Левицького / Михайло Паночко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2004. – № 503. – С. 153–156. 11. Процик І. Термінологія спортивного права / Ірина Процик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 171–175. 12. Руколяньська Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права / Наталя Руколяньська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Вип. 7. – К., 2007. – С. 118–120. 13. Руколяньська Н. Іменникові композити у правничій термінології / Наталя Руколяньська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2000. – № 402. – С. 371–374. 14. Руколяньська Н. Іменникові терміни на позначення ключових понять кримінального права: словотвірний аспект / Наталя Руколяньська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 233–236. 15. Снігур С. «Карний» і «кримінальний» або до впорядкування національної правничої термінології // Проблеми української термінології : зб. наук. праць 8-ої Міжнар. наук. конф. – Л. : Ліга-Прес, 2004. – С. 199–202. 16. Токарська А.. Актуальні ресурси української правничої термінологіки (проблемні аспекти) / Антоніна Токарська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 383–385. 17. Фаріон І. «Конституція Пилипа Орлика 1710 року» крізь призму її базових когнітивних термінів / Ірина Фаріон // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – № 709. – 2011. – С. 125–131. 18. Хоміцька З. Етимологія деяких термінів судової психіатрії / Зоя Хоміцька // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 179–182. 19. Шевченко М. Антонімія в організації лексико-семантичних відношень в терміносистемі цивільного права / Марія Шевченко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Вип. 6. – К., 2005. – С. 137–141. 20. Шевченко М. Структурне моделювання сучасної терміносистеми українського речового права / Марія Шевченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2004. – № 503. – С. 121–125. 21. Шевченко М. Термінологія цивільного права у Статутах Великого князівства Литовського XVI ст. / Марія Шевченко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Вип. 7. – К., 2007. – С. 135–138. 22. Шевченко М. Явище синонімії в терміносистемі нового цивільного законодавства України // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 227–232.